

Ольга Ліщинська,
кандидат філософських наук, доцент
кафедри теорії та історії культури,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЦІННІСТЬ ЖИТТЯ ЯК АКСІОЛОГІЧНИЙ ОРІЄНТИР ЕТИКО-ПРИКЛАДНОГО ЗНАННЯ

Lishchynska Olga. The Value of Life as Axiological Orientation of the Applied Ethics Knowledge.

In the article the features of Applied Ethics as actual postnonclassical field of research are considered. The author analyzed the value of life as a fundamental moral basis of Applied Ethics. The article presents the following arguments: life is a sacred, inviolable value; all the creatures, without exception, have right to life; life is decent in anonymous forms.

Keywords: Applied Ethics, Bioethics, the value of life, responsibility, right to life.

Ліщинская Ольга. Ценность жизни как аксиологический ориентир этико-прикладного знания.

Рассмотрено особенности прикладной этики как актуального научного постнеклассического направления. Проанализировано ценность жизни как фундаментальное морально-этическое аксиологическое основание прикладной этики. Наведено такие аргументы: жизнь — это священная, неприкосновенная ценность, все без исключения представители жизни владеют на нее правом, жизнь достойна и в анонимных формах.

Ключевые слова: прикладная этика, биоэтика, ценность жизни, ответственность, право на жизнь.

В умовах постнекласичного рівня розвитку наукового знання постає і набуває *актуальності* такий напрям, як прикладна етика. Її специфіка впливає із сутності постнекласичної науки: долає межі міждисциплінарного знання, враховує нелінійний характер розгортання різноманітних процесів; осмислює природу як цілісний організм, у який включено людину, а біосферу — як глобальну екосистему; орієнтується не лише на знання, а й на моральні принципи, що містять обмеження щодо небезпечних для людини і природи дій. Постнекласична наука передбачає врахування єдності біосфери, ноосфери, суспільства і людини, що спричинює важливість для прикладної етики принципу єдності природничого, соціогуманітарного і філософсько-етичного типів наукового знання. Тому осмислення ціннісних засад прикладної етики, серед яких рельєфно виділяється вартість життя, насичене не лише *теоретичним*, а значним *практичним потенціалом*, адже дає змогу розв'язувати складні морально-етичні дилеми різноманітних сфер людської життєдіяльності.

Аналіз відповідних питань проводиться у багатьох *наукових публікаціях*. Так, науковий статус і предметне поле прикладної етики вивчають Р. Апресян, В. Бакштановський, А. Гусейнов, Л. Коновалова, Ю. Согомонов. Відкриті етико-прикладні проблеми, зокрема біоетичні дилеми досліджують В. Запорожан,

Г. Івашкевич, В. Кулініченко, Ю. Кундієв, С. Пустовіт. Дослідженню цінності життя, його філософського і етико-прикладного сенсу присвячені праці Ю. Габермаса, Іоана Павла II, Г. Йонаса, С. Пустовіт та ін. Проте ряд важливих і актуальних етико-прикладних проблем усе ще потребують розгляду. Серед них — з'ясування чітких меж і окреслення предметного поля класичної етики, прикладної та професійної етик; визначення цінностей, принципів і концептуальних засад прикладної етики та ін. Важливою цінністю прикладної етики, яка заслуговує на глибокий аналіз, є цінність життя у всіх його проявах. Відтак, *мета* даної статті — на основі розгляду низки аргументів розкрити тезу про цінність життя як морального орієнтиру прикладної етики.

Виникнення прикладної етики зумовлене сучасною реальністю. Її методологічні засади базуються на відповідному до сьогодні широкому плюралізмі різноманітних стратегій. Серед них варто виокремити етико-дискурсивний підхід. Він спирається на ідею можливості і необхідності глобальної етики людського співтовариства, в якій здійснюється дієвий і відповідальний моральний вибір. Відбір норм і правил відбувається у процедурі дискурсу — реального полілогу, висловлення різних думок, бажання вислухати позиції інших, пошуку спільної згоди; обміну думками, ідеями, що втягує якнайбільшу кількість учасників; моральної дискусії, спрямованої на досягнення консенсусу. Етика дискурсу орієнтована на те, що в процесі прийняття моральних рішень мають бути враховані інтереси всіх учасників, майбутніх поколінь, а також інтереси усіх представників життя, неживої природи, всього універсуму.

Засадничим в окресленні сутності прикладної етики є її комплексний і міждисциплінарний характер. Новизна і різноманітність етико-прикладних концепцій породжують великий спектр дефініцій і підходів до окреслення її предметного поля. Так, Р. Апресян тлумачить прикладну етику як напрям чи аспект дослідження моралі, предметом якого є імперативний і ціннісний зміст окремих сфер практичної діяльності; її завданням є етична раціоналізація, тобто осмислення, критика чи обґрунтування певних стратегій, тактик і методів професійно та предметно визначених практик¹. Л. Коновалова подає таке визначення: прикладна етика — особлива, самостійна, специфічна частина етики, що виникла і сформувалася всередині структури етики поряд з теоретичною, з одного боку, і з дескриптивною (емпіричною), з іншого, і є новим явищем в етиці, що склалося в останні десятиліття². Найбільш прийнят-

¹ Апресян Р. Профессиональная, прикладная и практическая этики [Електронний ресурс] / Р. Апресян. — Режим доступу: <http://ethicscenter.ru/ed/kaunas/apr.html>.

² Коновалова Л. Прикладная этика (по материалам западной литературы) [Електронний ресурс] / Л. Коновалова. — Режим доступу: www.philosophy.ru/iphras/library/konov.html.

ною можна вважати дефініцію А. Гусейнова, згідно з якою прикладна етика — це нова, внутрішньо багатоманітна галузь знання і суспільної практики, що виникає на стику етики та інших конкретних форм науково-практичної діяльності³.

Нема однастайності серед науковців і щодо окреслення предметного поля прикладної етики. Досить повно його визначають А. Гусейнов і Л. Коновалова⁴. Згідно з міркуваннями А. Гусейнова, це практичні моральні проблеми, що мають межовий і відкритий характер. Л. Коновалова називає цей різновид моральних проблем моральними дилемами. Це проблеми, які не мають простого й однозначного вирішення, в них містяться суперечності, що не піддаються формальному аналізу. Виникнення моральних дилем пов'язане з тим, що у протиріччя вступають різні права й інтереси людей, коли дотримання одного з них необхідно потребує порушення чи невиконання іншого. Моральні дилеми поділяють на два види. Перший, коли людина зобов'язана робити два протилежні вчинки, оскільки вони обидва — правильні. Другий, коли людина одночасно і повинна, і не повинна здійснювати один і той же вчинок.

Відкриті проблеми виникають на межі етики й інших царин людської життєдіяльності, щодо їх моральної кваліфікації нема єдності думок у суспільній свідомості: ні серед спеціалістів, ні серед широкої громадськості. До найактуальніших «відкритих» належать проблеми евтаназії, пересадки органів, генної інженерії, клонування, смертної кари, сурогатного материнства, захисту прав живої та неживої природи тощо. Вказані проблеми відкриті у тому сенсі, що невіршеним залишається питання про морально адекватні способи їх практичного розв'язання. До прикладу, і прихильники, і противники застосування смертної кари для злочинців, однаково аргументують свою позицію категоріями справедливості і милосердя. Стосовно проблеми евтаназії аналогічно полемісти апелюють до категорій гуманності, блага, сенсу життя. Гостру дискусію викладає питання доцільності ГМО чи штучних репродуктивних технологій. Відкриті моральні проблеми наочно демонструють нормативну сутність етики. Дуже важливим є осмислення й морально-етична оцінка кожного окремого випадку. На жаль, в етико-прикладних проблемах неможливо застосовувати готові універсальні схеми. Обговорення подібних питань веде до здійснення складного морального вибору. Іноді вибір доводиться здійснювати між двома видами зла чи двома видами добра, що ускладнює ситуацію.

Ще одне питання, яке викликає дискусії, стосується співвідношення прикладної етики з етикою у традиційному значенні

³ Гусейнов А. Размышления о прикладной этике [Електронний ресурс] / А. Гусейнов. — Режим доступу: www.ethicscenter.ru/ed/kaunas/apr.html.

⁴ Коновалова Л. Прикладная этика (по материалам западной литературы) [Електронний ресурс] / Л. Коновалова. — Режим доступу: www.philosophy.ru/iphras/library/konov.html.

терміна. Відомі дослідники етико-прикладних проблем В. Бакштановський і Ю. Согомонов дотримуються думки, що професійна етика є різновидом прикладної етики (зокрема у працях «Прикладна етика», «Професійна етика: соціологічні ракурси»⁵). З цією думкою не цілком можна погодитися. Більш актуальною і відповідною сучасному рівню осмислення проблеми є позиція А. Гусейнова, Л. Коновалової і західних філософів — П. Сінжера, С. Бока, Я. Нарвесона. Вчені розглядають прикладну етику відокремлено від професійної як новий образ етики, її нове розуміння, вид, що з'явився в останні десятиліття XX ст.

Отож, варто виокремлювати прикладну і професійну етику. На підтвердження цього варто взяти до уваги такі аргументи⁶. Професійна етика — це конкретизація загальної моралі щодо специфіки професії; розглядає переважно норми, правила поведінки. Професійна етика, по-перше, встановлює певну професію як етичну інстанцію, що задає норми. По-друге, описує ті винятки чи відступи від загальних моральних принципів, які продиктовані логікою професії і в конкретному професійному контексті сприймаються не як відступи, а як адекватний вираз духу самих цих принципів.

У прикладній етиці, на відміну від професійної, досліджують загальнозначимі проблеми, а не професійну поведінку, аналізують конкретні моральні ситуації, а не норми. Прикладна етика знімає моральну автономію професії на користь автономії особистості. У межах прикладної етики відносини набувають статусу взаємин особистості і суспільства, не зацентровані на корпоративно-професійних інтересах, а розглядаються у широкому контексті суспільних відносин, у межах загальнолюдських морально-етичних параметрів.

Прикладна етика ґрунтується на застосуванні загальної теорії етики до конкретного типу людської діяльності, намагається зняти напругу між «непоеднуваними» царинами природничих, технічних і гуманітарних, філософсько-етичних сфер. Як справедливо зазначають дослідники, часто цей процес має зворотний характер — типові ситуації певного роду людської діяльності спонукають теоретиків до їхнього переосмислення й усвідомлення. А. Гусейнов тлумачить прикладну етику цариною, де теоретичний аналіз, суспільний дискурс і безпосереднє прийняття морально відповідального рішення зливаються.

⁵ Бакштановский В., Согомонов Ю. Профессиональная этика: социологические ракурсы [Електронний ресурс] / В. Бакштановский, Ю. Согомонов. — Режим доступу: www.ecsocman.edu.ru/d6/msg/49113.

⁶ Гусейнов А. Размышления о прикладной этике [Електронний ресурс] / А. Гусейнов. — Режим доступу: www.ethicscenter.ru/ed/kaunas/apr.html; Коновалова Л. Прикладная этика (по материалам западной литературы) [Електронний ресурс] / Л. Коновалова. — Режим доступу: www.philosophy.ru/iphras/library/konov.html.

ся в одне ціле, стають змістом реальної, належним чином організованої, суспільної практики⁷.

Конкретизуючи питання щодо предметного поля, варто відзначити, що прикладна етика виникає на межі біології, медицини, екології, техніки, економіки, політики, юриспруденції, журналістики, педагогіки, спорту т. ін., з одного боку, та етики з іншого. Це зумовлено тим, що моральні питання етико-прикладного характеру, виникають у різноманітних сферах практичної діяльності. Відповідно прикладна етика постає як сукупність конкретних виявів — біоетики, екологічної етики, етики бізнесу, політичної етики, етики науки і техніки, педагогічної етики, юридичної етики, військової, комп'ютерної, етики спорту, мас-медіа, етики мистецтва, цензури, етики космічних досліджень та ін. Порушуючи питання про науковий і практичний статус конкретних виявів прикладної етики, доцільно їх вважати різновидами прикладної етики. Чи не найактуальнішими різновидами прикладної етики є біоетика, а також екологічна етика.

Етико-прикладний вектор наукових пошуків формується в умовах індустріальної цивілізації 70-рр. XX ст. Остання, позначена стрімким технонауковим розвитком, нестримним «прометеївським» активізмом, споживацькою ментальністю. Вона не створила міцної духовної і гуманної морально-світоглядної основи. Людина цієї епохи перебуває в ситуації дезорієнтації у відчутті і розумінні істинної суті життя. Технічний погляд на світ, постійна потреба індустріального розвитку висотують життєві сили культури і деформують духовний світ людини. М. Кисельов, цитуючи погляди різних учених з цього приводу, зазначає, що духовність редукується до розуму, цінності замінюються конкретними цілями. Домінує принцип корисності, розрахунку. Відбувається процес заміни розмноження клонуванням, харчування — вливанням, навчання — навіюванням, праці — автоматикою⁸. Звісно, це не сприяє поглибленню буттєвих основ людяності. Така ситуація має насторожувати і стимулювати пошук шляхів виходу із кризи. Людині доречно зважувати моральний, культурний, естетичний сенс науково-технічних новацій, експериментів, винаходів і розробок. У цьому руслі можна прислухатися до попередження А. Швейцера про те, що людина перетворилася у надлюдину. Але вона, наділена надлюдською силою, ще не піднялася до рівня надлюдського розуму. Що більше зростає її могутність, тим біднішою вона стає. Наша совість має прокинутися й усвідомити, що чим більше ми перетворюємося у надлюдей, тим нелюдянішими стаємо.

⁷ Гусейнов А. Размышления о прикладной этике [Електронний ресурс] / А. Гусейнов. — Режим доступу: www.ethicscenter.ru/ed/kaunas/apr.html.

⁸ Кисельов М. Філософські та світоглядні аспекти біологічної етики [Електронний ресурс] / М. Кисельов. — Режим доступу: www.uct.kiev.ua/~sofi.

Прикладна етика зайнята активним пошуком виходу із ситуації, що склалася. Невипадково В. Р. Поттер, засновник біоетики, вважав, що ця нова галузь має стати наукою про виживання людства. Відштовхуючись від настанови щодо виживання, варто шукати ціннісні орієнтири прикладної етики.

Ціннісні підвалини прикладної етики закладають засадничі філософсько-етичні категорії, серед яких особливе місце посідає вартість життя. Етика життя як основа етико-прикладної аксіології спирається на міркування численних філософів і мислителів. Традиція любові до живого, одухотворення природи має місце у творах українських мислителів (Г. Сковороди, П. Юркевича, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Шлемкевича, А. Шептицького, В. Вернадського, С. Кримського, А. Єрмоленка та ін.). Аналогічні ідеї живили вчення П. Тейяра де Шардена, Ж. Марітена, Е. Фромма, Г. Йонаса, О. Леопольда, В. Франкла, Іоана Павла II, В. Хесле, К.-О. Апеля, К. М. Маєр-Абіха, Ю. Габермаса та ін.

Цінність життя в найширшому тлумаченні цієї категорії можна вважати моральним орієнтиром прикладної етики. Напевне найрельєфніше ця морально-етична аксіологічна вісь простежується в біоетиці та екологічній етиці. Проте й інші різновиди прикладної етики спрямовані на утвердження цінності життя у всіх його проявах.

Тезу про цінність життя як фундаментальну морально-етичну основу прикладної етики можна розкрити за допомогою таких аргументів: життя є священною недоторканою цінністю; життя — це буття, а не володіння; представники життя володіють на нього правом; усі без винятку представники життя є гідними поваги; життя і смерть діалектично поєднані і наповнені сенсом; життя гідне і в так званих анонімних формах. Враховуючи значення цінності життя для етико-прикладного знання, доцільно розглянути ці аргументи детальніше.

Аргумент щодо життя як священної цінності для прикладної етики є фундаментальним. Засадничими є ідеї святості і недоторканості життя, його священної вартості, розуміння життя у будь-якому прояві як самостійної і вищої цінності.

Життя — вагома першорядна цінність, складний і багатовимірний феномен, що поєднує біологічні, психологічні, культурно-історичні, філософсько-етичні, загалом тілесно-душевні та матеріально-духовні компоненти. Людське життя — підвалина всілякого добра, джерело особистої активності і суспільного співжиття; фундамент усіх благ людини. Досягти вершини, реалізувати задуми, розкрити свій потенціал людина може лише тоді, коли повноцінно живе. Відтак вагомою спонукою є осмислення його сенсу, буттєвої наповненості.

Активну позицію обґрунтування і відстоювання священної цінності життя займають християнські теологи. Вони вважа-

ють, що життя — одне з найпрекрасніших чудес творіння Бога, розкішний дар Творця, ввірений людині на її відповідальність. Воно завжди є добром і значно більше, ніж тільки існування в часі. На думку Іоана Павла II, життя є прагненням до повноти буття, воно долає межі часу⁹. Життя окремої людини не можна розглядати поза зв'язком зі світом загалом. За лякаючою конечністю життя індивіда прихований неосяжний безконечний смисл. Згідно з християнським віровченням, добре начало життя є його вічним началом.

Людина не є свавільним господарем життя. Вибирає форму життя, спосіб життя, але саме життя вона не вибирає. Поява індивіда у світі як живої розумної істоти не зумовлена його попередньою згодою. Він не може бути господарем над життям і смертю. Ця теза особливо важлива для етико-прикладного знання, вона обґрунтовує право людини на гідне життя і достойну смерть. Імперативний характер мають спонуки шанувати, берегти, плекати життя; ні в якому разі не допускати руйнацію норми про святість і недоторканість життя.

Тільки підтримка та служіння життю, пошук методів зцілення є тим шляхом, що відкриває перед нашою цивілізацією світлі горизонти. Прикладний аспект аргументу про засадничу цінність людського життя розкривається в сучасній біомедичній практиці, зокрема коли проводиться трансплантація органів. Цей терапевтичний метод на сьогодні є важливим альтернативним шляхом зцілення, коли інші можливості вичерпані. Підтримуючи ці ідеї, релігійні мислителі тлумачать дар органів у перспективі християнського заклику до любові і солідарності з ближніми. Так, Іоан Павло II в енцикліці «Євангеліє життя» закликає до героїчної любові через «дар себе», що може виражатися у щоденних діях і надзвичайних вчинках. Серед останніх особливе визнання, на його думку, заслуговує віддання одного з парних органів. Це тлумачиться як «дар себе», добровільний і свідомий. Такий високоморальний вчинок має на меті порятунок здоров'я, життя хворих, позбавлених усякої надії.

Ще один аргумент на підтвердження вагомості цінності життя для прикладної етики можна знайти в концепції Е. Фромма: життя — це буття, а не володіння. Як відомо, концепція «нової людини» мислителя наповнена принципом буття. Філософ переконаний: людина — єдина істота, що розглядає своє буття як проблему, яку вона мусить розв'язати. Протиріччя є фундаментальною особливістю людського життя. Е. Фромм виділяє дві провідні тенденції, два муси людського існування — принципи буття і володіння. Принцип буття передбачає внутрішню активність, продуктив-

⁹ *Йоан Павло II. Енцикліка Evangelium vitae / Йоан Павло II. — Ватикан: Libera Editrice Vaticana. — С. 51.*

вне використання здібностей, відкритість у спілкуванні, єдність із світом. Бути — значить любити, піклуватися, віддавати, жертвувати собою, рости, оновлюватися. Саме буття є істинним виявом повноти людської гідності. На противагу попередньому, принцип володіння — це експансія, наполегливе розширення своєї власності, загарбання світу, нищення, руйнація, вбивство. Отож, філософ переконливо аргументує перевагу принципу буття. «Буття» людини, за Е. Фроммом, — це звільнення від нарцисизму, любов і повага до життя у всіх його проявах, відмова від експлуатації природи, життя у гармонії з нею.

Життя в якості буття, а не володіння можна осмислити як життя відповідальне. Поглибленням цього є «етика відповідальності» Г. Йонаса. Мислитель пропонує поширити поняття моральності на різні форми буття, природу. Відповідальність варто поширити на долю усієї планети. Таке поглиблення теоретичних основ етики, на його думку, є необхідним для сучасної людини, адже може ефективно захистити людину розумну від людини діючої і змінити *regnum hominis* на користь людини екологічно свідомої. Г. Йонас трансформував кантівський категоричний імператив в імператив новий, адекватний характеру людської діяльності: «Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісними з підтримкою достеменно людського життя на Землі»¹⁰. Нова етика відповідальності має включати часовий вимір: стати етикою майбутнього.

Життя як буття на противагу володінню — стратегія, яка реалізовується в нинішніх цивілізаційних реаліях в ідеї бережливого і морального суспільства, запропонованій Є. Барбуrom¹¹. Марнотратне суспільство, настроєне на короткочасну вигоду і прибуток, повинно поступитись місцем суспільству, що піклується про довготривалу стабільність. Бережливе суспільство має забезпечити розумне використання ресурсів: землеробство, яке споживає менше палива і нафтохімії; ефективна енергетика і заходи економії; заміна транспорту засобами комунікації; зміщення акценту з промислового виробництва на інформаційну технологію і економіку послуг; ефективна організація збору і видалення відходів. Найперспективніша пропонується можливість — планування низького споживання ресурсів: попередження утворення небезпечних відходів, зниження споживання матеріалів і енергії, використання вторинних матеріалів. Споживачі можуть сприяти зниженню споживання ресурсів і утворення відходів. Сьогодні вже існує практика «зеленого стилю покупок», екологічне маркування і т. ін.

¹⁰ Йонас Г. Принцип відповідальності: у пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. — К.: Лібра, 2001. — С. 27.

¹¹ Барбур І. Етика в век технологи / І. Барбур. — М.: Библийско-богословский институт св. Ап. Андрея, 2001. — С. 334–368.

Люди готові пожертвувати своїми вигодами, коли їм небайдужі екологічні наслідки їх життєдіяльності, і вони думають про майбутнє своїх дітей. Отож, бережливе суспільство має орієнтуватися не на короточасні прибутки, а сприяти дослідженням, що принесуть користь і людині, і природі. Згідно з концепцією Є. Барбура, економний спосіб життя стане здоровішим і більш плідним, якщо буде загальноприйнятим. Але для цього необхідно радикально змінити систему цінностей індустріальних суспільств.

Наступний аргумент на користь цінності життя — представники життя володіють на нього правом. Американські вчені Т. Бочамп і Дж. Чілдрес у фундаментальній праці «Принципи біомедичної етики» вказують на дві засадничі теоретичні моделі, які закладають параметри етико-прикладного знання, — етику І. Канта та ліберальні ідеї Дж.-С. Мілля¹². Обґрунтування права на життя засноване на ідеї категоричного імперативу І. Канта: «Чини так, щоб максима твоєї волі повсякчас могла разом правити за принцип загального законодавства»¹³. Ця максима знаходить продовження у настанові І. Канта, згідно з якою слід ставитися до людини як до мети, а не як до засобу¹⁴. Зло не може так глибоко понівечити людину, щоб позбавити її права на життя. І добро не може так повно завладіти людиною, щоб вона дістала право вищого суду над життям. У цьому контексті прикладна етика знаходить неспростовні аргументи проти застосування смертної кари і проведення евтаназії. Правом на життя володіють усі: і злочинці, і соціальні девіанти. Так само безнадійно хворі мають бути оточені невідступною турботою про підтримку їх життя і надання необхідної допомоги.

Філософсько-методологічний аналіз питання права на життя в контексті біоетики здійснює С. Пустовіт. Так, на формування принципів поваги та автономії до гідності людської особистості дослідниця розкриває вплив деонтології І. Канта та комунікативної етики. Вважає, що з другої половини ХХ ст. відбувається поворот від етики суб'єктивності до етики інтерсуб'єктивності та комунікативності¹⁵. Реконструкція практичної філософії І. Канта на засадах мовленнєвої прагматики веде до формування комунікативного напрямку філософії, який акцентує на ролі процесу мовно-комунікативної взаємодії, дозволяє будувати міждисциплінарні дискурсивні практики, знімає напругу між науковою раціональністю та життєвим світом

¹² Вековишиніна С., Кулініченко В., Коваленко Н. Сучасна медична етика: від Гіппократа до біоетики // Український медичний часопис, 2003. — № 5, IX–X. — С. 94.

¹³ Кант І. Основы метафизики нравственности: Сочинения в 6-и т. — Т. 4. Ч. 1. — М.: Мысль, 1965. — С. 260.

¹⁴ Там само. — С. 270.

¹⁵ Пустовіт С. Філософсько-методологічний аналіз передумов, засад та принципів біоетики / С. Пустовіт. — Автореф. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук, 2009. — С. 16.

і т. ін.¹⁶. Ці ідеї так само актуальні для інших різновидів прикладної етики.

У цьому руслі можна згадати, що філософ Р. Віч серед першорядних принципів біоетики виділяє автономію особистості, чесність, справедливість, а також ідею природних прав людини¹⁷. Учений Ю. Кундієв основними принципами біоетики називає верховенство інтересів особистості над інтересами науки і суспільства.

Згадані уже дослідники Т. Бочамп і Дж. Чілдрес запропонували чотири принципи біоетики: повага до автономії особистості, благодіяння, ненашкодження, принцип справедливості. Ці принципи застосовують не тільки щодо людини, а й до тварин і всіх інших представників живого світу¹⁸. Ці принципи розкривають і уточнюють аргумент щодо невід'ємного права людини на життя. Найпомітніше вони проявляються в царині забезпечення моральних прав у медицині.

Так, принцип автономії полягає у повазі до людини як особистості, у визнанні її вільного вибору, права та можливості відігравати визначальну роль у прийнятті рішень стосовно власного благополуччя. Цей принцип набуває особливого значення лише наприкінці ХХ ст., коли піддається сумніву безумовна і виключна компетенція лікаря у визначенні того, що є благом для пацієнта. Визнання цінності автономії особистості сьогодні є настільки важливим, що в багатьох випадках благодіяння лікаря всупереч волі й бажанням пацієнта кваліфікується як неприпустиме.

На практиці принцип автономії доповнюється правилом інформованої згоди. Це правило припускає, що пацієнт добровільно й усвідомлено дає дозвіл на медичне (чи інше) втручання у своє життя. Правило інформованої згоди є необхідною умовою забезпечення шанобливого ставлення до людини як до особистості. Це правило розуміють як можливість отримувати найбільш вичерпну інформацію про стан здоров'я. До складників поняття інформованої згоди відносять компетентність, розуміння, добровільність, погодженість.

Принцип «роби благо» означає дію на благо інших людей, що відбувається завдяки наявності у людини почуття відповідальності й обов'язку, альтруїзму, любові до ближнього, емпатії. Тут йдеться про емоційне залучення лікаря до процесу надання допомоги, використання не тільки його професійних навичок і знань, але й набутого духовного досвіду.

¹⁶ Пустовіт С. Філософсько-методологічний аналіз передумов, засад та принципів біоетики / С. Пустовіт. — Автореф. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук, 2009. — С. 16. — С. 17.

¹⁷ Кулініченко В. Філософсько-світоглядні засади біоетики // Практична філософія. — 2001. — № 3. — С. 39.

¹⁸ Вєковичіна С., Кулініченко В., Коваленко Н. Сучасна медична етика: від Гіппократа до біоетики // Український медичний часопис, 2003. — № 5, IX–X. — С. 94.

Принцип «не нашкодь» зобов'язує не наносити шкоди іншій людині не лише прямо, безпосередньо, але й побічно. А принцип справедливості проголошує необхідність і можливість адекватного задоволення потреб людини та розподілу матеріальних і духовних благ.

Використання вказаних принципів регулюється, згідно з позицією Т. Бочампа і Дж. Чілдреса, правилами правдивості, приватності, конфіденційності, достовірності, інформованої згоди. Правило приватності враховує наявність у пацієнта особистого (інтимного) життя, й обов'язком лікаря є невтручання без зайвої потреби в цю сферу. Конфіденційність забороняє передавання інформації, яка зібрана в ході обстеження та лікування пацієнта, третій особі. Правило дотримання вірності своєму слову і вчинкам — це норма, що конкретизує моральні принципи автономії, справедливості, блага. Передбачає зобов'язання лікаря тримати дане пацієнтові слово, виконувати обіцянки, підтримувати довірчі відносини і нести відповідальність за їхнє збереження.

Найважливіше завдання прикладної етики — у рамках права на життя визначити межі втручання людини у природу, перехід через які неприпустимий. Ґрунтовний аналіз подібних питань проводить Ю. Габермас у праці «Майбутнє людської природи»¹⁹. Філософ стверджує, що сучасний прогрес біологічних наук і біотехнологій робить можливим якісно новий рівень втручання в людське життя. І це набуває вагомого морального і світоглядного сенсу. Якісно нова можливість проникнення в людське тіло може мати дві перспективи: з точки зору потребуючого нормативного регулювання приросту свободи або як необмежений ріст могутності людського «я», який не потребує самообмежень. Отож, Ю. Габермас задає риторичне питання, чи достатньо ми відповідальні у своїх діях, щоб безмежно прирошувати наукові досягнення?

Такі міркування налаштовують на звернення до практики трансплантації серця. Цей вид трансплантації передбачає, щоб донор був клінічно мертвим. Існує чітка моральна вимога: серце може бути пересаджене без жодних етичних застережень лише від особи, що однозначно є мертвою. При недотриманні цієї вимоги пересадка серця означає вбивство донора. Ця проблема є досить складною, оскільки пов'язана із визначення смерті, щодо чого нема на сьогодні однозначних критеріїв. Існує дискусія довкола питання про смерть мозку, що не лише пов'язане зі зміною традиційної світоглядної установки. Юридичні аспекти смерті мозку досі не мають однозначних відповідей. Точно встановити час, коли настала смерть мозку, практично неможливо. Часом юристи, що знайомляться із судовими матеріалами, вбачають причину смерті в операції по

¹⁹ *Хабермас Ю.* Будущее человеческой природы [Електронний ресурс] / Ю. Хабермас. — Режим доступу: <http://www.antropolog.ru/doc/library/habermas/Habermas4>.

вилученню донорських органів, а не в ушкодженнях головного мозку. А це уможливорює звинувачення трансплантолога у навмисному вбивстві хворого²⁰. Відтак, можна висловити припущення, що існує гостра небезпека помилкових висновків, ціна яким життя людини. Дуже важливо уникнути небезпеки, що буде забрано орган від людини, визнаної занадто поспішно за померлу.

Сьогодні важливо розширювати горизонти мислення, виходячи з цінності життя усього живого. І якщо погодимося з міркуваннями Х. Ортеги-і-Гассета, що жити — значить перебувати тут і зараз, але одночасно і «започатковувати майбутнє буття», то саме від свідомості кожної особистості залежить, який ми конструємо світ і прийдешню реальність. Одним із вагомих аспектів права на життя є право на якісне життя як здорове, повноцінне, гармонійне і творче тілесно-духовне буття особистості.

Якісне життя можна окреслити як гармонійний, стабільний буттєвий стан особистості. Поняття наповнене гармонійним злагодженим ритмом двох складових: тілесної і духовної. Тілесна складова ґрунтується на ідеї біологічної безпеки життя особистості. Духовний компонент поняття якісного життя передбачає повагу до людської гідності, забезпечення її свобод і прав, можливість творчості, самореалізації, високу свідомість і систему життєвих цінностей.

Тілесне буття людини неминуче пов'язане зі здоровою їжею, чистою водою, адекватним природним оточенням. Сьогодні склалася ситуація екологічної неадекватності. Актуальною вимогою часу є етико-прикладна оцінка використання ГМО, застосування різноманітних новітніх технологій. Сучасні «небезпечні знання»: численні біомедичні, біохімічні, військово-промислові технології дозволяють втручатися в найглибші основи життя. Це своєю чергою негативно впливає на тілесні параметри людського життя. Тому важливими завданнями у контексті розгляду поняття якісного життя є подолання екологічної неадекватності, нездорового способу життя, різних захворювань, нездорових продуктів харчування, біомедичних експериментів та ін.

У цьому руслі можна погодитися з аргументами Ю. Габермаса, які він знаходить у нормативних актах²¹. Зокрема, в «Хартії основних прав Європейського Союзу», проголошеної в Німці у 2000 р. Вони передбачають поділ на шість розділів: гідність, свободи, рівноправність, солідарність, права громадян, правосуддя. Стаття 3 гарантує право на тілесну і душевну цілісність людини, містить заборону на евгенічну практику, особ-

²⁰ Губа Г., Борова О. Юридичні аспекти органного донорства // Трансплантологія. Науково-практичний журнал. — Том 1. — № 1. — 2000. — С. 18.

²¹ Хабермас Ю. Будущее человеческой природы [Електронний ресурс] / Ю. Хабермас. — Режим доступу: <http://www.antropolog.ru/doc/library/habermas/Habermas4>.

ливо ті її різновиди, які мають на меті селекцію людських особистостей, так само і заборону репродуктивного клонування людини.

Сьогодні назріла гостра потреба створити й інші міжнародні правові акти щодо морально-етичної регламентації біомедичних та інших нововведень. Серед заходів, пропонує вченими, — створення «етичного мінімуму» і формування біоетичної свідомості та світогляду. «Етичний мінімум» передбачає відповідні правові і моральні норми в галузі біоетики, а також чіткі механізми контролю²².

Аргументом на користь цінності життя є ідея поваги до усіх без винятку представників життя. Тут доцільно за основу взяти філософсько-етичну концепцію А. Швейцера, названу ним етикою благоговіння перед життям. Як відомо, А. Швейцер тлумачив етику як безмежну відповідальність за все живе. У концепції благоговіння перед життям нема поділу на вище і нижче, більш цінне і менш цінне життя. Для глибоко моральної людини кожна форма життя є священною. Одним із пріоритетних напрямів філософії А. Швейцера є відмова від антропоцентричної обмеженості попередників. Мислитель поширює християнську заповідь «не убий» за межі міжлюдських стосунків. Благоговіння перед життям розглядається як центральний принцип, що має стати основою духовного відродження людства, умовою виникнення універсальної всеохопної етики. Фундаментальною вартістю є усвідомлення і обґрунтування цінності усіх без винятку представників життя.

Повага до життя у будь-якій формі пронизує вчення П. Тейлора і лежить в основі розроблених філософом екологічно-етичних принципів, викладених у праці «Повага до природи». Вчений висуває такі основні принципи ставлення до природи: неспричинення шкоди; невтручання; вірності; справедливого відшкодування збитків²³. У цьому контексті варто згадати і про діяльність юриста й екофілософа К. Стоуна. Він провів велику роботу з надання дикій природі юридичних прав. Зокрема К. Стоун заявив про те, що суспільство повинно надати законні права представникам флори, фауни й об'єктам неживої природи. На його думку, це дало б змогу захистити природу від грабіжницької експлуатації людиною тоді, коли екологічна совість людства тільки починає прокидатися²⁴.

²² Кундієв Ю., Дембовецький О., Чащин М., Рудий Р. Біоетика — новий ступінь інтеграції природничих і гуманітарних наук [Електронний ресурс] / Ю. Кундієв, О. Дембовецький, М. Чащин, Р. Рудий. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/-portal/all/herald/2002-11/2.htm>.

²³ Тейлор П. Этические правила отношения к природе [Електронний ресурс] / П. Тейлор. — Режим доступу: www.in.com.ua/~kekz/hem61/.

²⁴ Цит. за: Борецько В., Подобайло А. Екологічна етика: Навч. посібник. — [Електронний ресурс] / В. Борецько, А. Подобайло. — Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/bioetica/Borejko/index.html>.

Аргумент на користь вагомості цінності життя для прикладної етики знаходимо також в ідеї діалектичної єдності життя та смерті. Неминуче звернення до цих найфундаментальніших філософських категорій викликане самою логікою появи прикладної етики. Крізь усю філософсько-етичну традицію проходить ідея єдності категорій життя і смерті. Східний афоризм фіксує цей зв'язок таким чином. Смерть — це стріла, випущена в людину, а життя — це та мить, поки стріла летить. За середньовічними уявленнями життя — втіха щасливого, мука нещасного, очікування смерті. М. Хайдеггер наголошував на тому, що конечність людського життя є найпершою його визначеністю. Буття людини за своєю смисловою структурою є прямуванням до смерті, воно становить собою «буття-до-смерті». Г. Марсель, полемізуючи із М. Хайдеггером, витлумачував людське життя як «буття-всупереч-смерті». Е. Фромм наголошував, що життя і смерть — це не біологічні стани, а стани буття, відношення до світу. Життя означає постійну зміну, постійне відродження. Смерть, на думку мислителя, — це припинення росту, закріплення. За визначенням Х. Ортеги-і-Гассета, життя — це радикальний спосіб буття, відповідно припинення життя — смерть — сприймається і витлумачується як радикальний вияв людського небуття. Отже, протиріччя життя і смерті є неминучою проблемою всього нашого існування. На думку Н. Хамітова, ми несемо це протиріччя як таємницю, загадку, всі розгадки якої видаються блідими і завершуються знаком питання.

Буття і небуття, життя і смерть — це полюси людського існування, які своєю конечністю і неминучістю створюють світоглядний осередок, що стимулює нашу свідомість шукати відповідь. Як і життя, так і смерть наповнена глибоким філософським сенсом. Припинення життя для кожного є неминучістю. Філософська і релігійна думка закінчення земного існування не тлумачать повним зникненням, переходом у «ніщо». Відомо чимало інтерпретацій ідеї безсмертя, що осмислюється як не тілесне існування на іншому шаблі буття.

Заслугує уваги християнська традиція осмислення смерті. Смерть тлумачиться як екзистенціальні ворота в інший світ, перехід на вищий буттєвий шабель. Ідея посмертного буття підтверджується висловом Біблії: «Сіється в тління — з нетління встає, сіється в неславу — у славі встає, сіється в немочі — в силі встає, сіється тіло звичайне — встає тіло духовне»²⁵. Християнська традиція відводить чималу роль моральній значимості кожного людського життя, як запоруці майбутнього вічного блаженства. Залежно від співвідношення добра і зла, що наповнюють буття, людина потрапляє у рай — світ абсолютного блага, в якому відбувається наближення і по-

²⁵ I Кор. 15:42–44.

єднання з Богом, або в пекло — світ розплати за гріхи, в якому відчуження від Бога максимальне. Важливу роль у бутті людини відіграє душа — сила, що підтримує життя і тотожна самому життю, уособлює сутнісну основу особистості. Душа має вічне життя — абсолютно повне буття, спілкування з Богом. Отже, смерть тлумачать як завершення матеріального виміру буття всіх істот. Вона є важливим моментом, що надає смислу життю.

Конечність людини є вихідною підвалиною і постійним стимулом до намагання подолати її обмеженість, знайти нові модуси людського буття. Віра в безсмертя — одна з таких можливих форм. Вона породжує різноманітні уявлення про продовження життя, аж до повного безсмертя в нашому предметному матеріальному світі. Розмірковуванням на цю вічну тему є вчення «загадкового старця» М. Федорова, виражене у концепції «загальної справи». Подібні ідеї мають продовження в сучасних дослідженнях. Багато вчених заклопотані розробленням наукових методів досягнення максимуму видової (біологічної) тривалості життя людини. Висловлюються міркування про можливість у майбутньому збільшити тривалість життя до тисячі і більше років. Існує міжнародна асоціація з проблеми «Штучного збільшення видової тривалості життя людини». Деякі вчені, зокрема А. Кларк у книзі «Риси майбутнього», вважають, що людина досягне безсмертя до 2090 р. І. Вішев у праці «Проблема особистого безсмертя» намагається довести реальність безсмертя, вважаючи практичне безсмертя головною ціллю суспільного прогресу.

Вважаємо, що такі гіпотези є передчасними, вони відповідають тому активістському підходу, «прометеєвому виклику», який людина уже вкотре кидає світові, демонструючи претензії на місце царя природи. Варто зважити на те, що людська культура у численних виявах фіксує думку про необхідність смерті, про її закономірність, відповідність одвічному буттєвому циклу. Підтвердження знаходимо в культурі Давньої Греції. Міфологія наповнена багатьма персонажами, що засвідчують необхідність зміни життя смертю як невід'ємного моменту світової гармонії. Ця ідея органічно вплелася і в літературну традицію. Проблема смерті і безсмертя піднімається Дж. Свіфтом на прикладі «вибраних» жителів Лапути, «приречених на безсмертя». Герої твору заздять у глибокій старості смерті інших старців. Схожа думка висловлюється Ф. Фармером у «Бенкеті потаємному». Тут перед читачем постає Союз Дев'яти Мудреців, які володіють таємницею еліксиру безсмертя. Союз створює майже релігійний культ своїх особистостей. У їхньому житті один за одним зникають усі мотиви, крім одного — бажання влади і маніпулювання людьми в планетарних масштабах. Отже, автор підводить до думки, що безсмертя не виправдовує себе і стає надто втомливим випробуванням.

Сьогодні мислителі розглядають життя і смерть як необхідні моменти буття і роблять акцент на продовження здорового, повноцінного, якісного життя. Правомірною є позиція доктора медичних наук, професора Г. Івашкевича²⁶. Він висловлюється негативно щодо фізичного безсмертя. Вважає, що сама думка про можливість особистого безсмертя алогічна, суперечить основному закону природи — періодичності оновлення всього живого на землі. На чому б ми не зупинили свій погляд, куди б не проникла наша думка, всюди побачимо народження, ріст, розвиток, розквіт, згасання і смерть. Усюди цей безперервний процес, який становить, на думку вченого, головну суть життя. Такі міркування цілком слушні. Адже життя і смерть є великими таїнами, які людина не в силі до кінця збагнути, не те, щоб узяти під свій контроль. Людські претензії на максималістське володарювання над природою є безпідставними. На такій позиції перебуває і філософ І. Фролов, апелюючи до вагомості і доцільності геронтологічної установки. У цьому контексті можна згадати міркування І. Давидовського, який вважав, що довголіття і пов'язана з ним проблема активної творчої старості — більш реальна, ніж нудне безсмертя. Доречними є міркування Б. Урланіса про те, що ми цінуємо життя і дорожимо ним саме тому, що воно не безконечне. Головне, щоб нитка життя не обірвалася, поки не зіткана вся пряжа, щоб світильник не згас, доки в ньому є ще вогонь. Грецький філософ Платон зазначав, що ніхто з людей не народився безсмертним, і якби це трапилося, така людина не була б щасливою.

Людське життя неодмінно пов'язане зі смертю. Ця необхідність наповнює і життя, і смерть глибоким сенсом. Морально наповнене життя, служіння ідеї добра є запорукою гідного майбутнього. Моральне зло веде людину в небуття. Роздуми про життя і смерть налаштовують особистість на шлях достойного, наповненого сенсом буття і спонукають передати дітям таку ж світонастанову. Водночас слід поважати смерть, шанувати пам'ять померлих. Такі ідеї становлять фундаментальні філософсько-етичні засади етико-прикладного знання.

Продовженням і уточненням попереднього аргументу є ідея гідності життя у так званих анонімних формах. Ю. Габермас поняття «анонімні форми життя» окреслює як період людського буття до моменту народження і після смерті. Саме ці буттєві форми потребують найбільшої опіки й охорони, адже їх права має захистити хтось інший. Сучасний цивілізаційний розвиток піддає їх численним випробуванням. Руйнівним потенціалом насичені такі концепції, як «соратники еволюції» чи «ті, що наслідують Бога», вони здатні призвести до самотрансформації людини як виду. Як справедливо вважає Ю. Габермас, тривожним є факт розмивання кордонів між природою,

²⁶ *Івашкевич Г.* Преступление без наказания. Биологические и морально-этические проблемы пересадки органов и тканей. — Львов: Край, 1995. — 106 с.

якою ми є, і органічною оболонкою, якою ми себе наділяємо. Наука і техніка ціною десоціалізації і розчакловування зовнішньої природи розширили ігровий простір нашої свободи. Філософ закликає звести цю руйнівну тенденцію до нуля шляхом введення різноманітних табу і повторного зачаровування внутрішньої природи.

Приклади порушення прав людського життя в анонімних формах можуть бути такі. В. Запорожан звертає увагу на серйозну проблему: при проведенні допоміжних репродуктивних технологій часто виникає багатоплідна вагітність, адже для збільшення ефективності процедури в організм жінки вводиться три-чотири ембріони²⁷. У деяких випадках продовжують розвиватися кілька плодів. За відсутності медичних показів, коли нема загрози для життя матері, проводять вибіркову елімінацію, оскільки багатопліддя розглядають як невдачу. А це може розцінюватися як різновид абортів. Виникають питання, який вид елімінації обрати, який ембріон знищувати? Із уже згаданою проблемою тісно пов'язане питання донорства ембріонів. Це одне з гострих дискусійних питань. Досить спірним є також проблема анонімності донора. В Україні, як і в більшості країн світу, донор залишається анонімним²⁸. Проте виникає дуже складне з морально-етичного боку питання: повідомляти чи не повідомляти дитині про те, що вона донорська? До яких наслідків може привести кожна відповідь?

Цілком виправданим є заклик Ю. Габермаса усвідомити свою нормативну сутність як людських істот, таких, що очікують один від одного взаємної солідарної відповідальності і рівної поваги. Людське життя як таке і в своїх анонімних формах володіє гідністю і вимагає належної поваги.

Підсумовуючи, можна зробити *висновки*. Сьогодні актуальності набувають постнекласичні науки позначені міждисциплінарним характером, екологічно орієнтовані, націлені на врахування нелінійних процесів. Однією з них є прикладна етика — царина знання і практики на межі етики і конкретних сфер людської діяльності, спрямована на осмислення і практичне вирішення відкритих моральних проблем (дилем). Фундаментальною морально-етичною основою прикладної етики є цінність життя, що знаходить підтвердження у таких аргументах: життя — священна цінність; усі без винятку представники життя гідні поваги і володіють на нього правом; життя (у тому числі в анонімних формах) і смерть гідні належної поваги і наповнені глибоким сенсом.

Стаття надійшла до редакції 10.11.12

²⁷ Запорожан В. Біоетика у сучасній медицині [Електронний ресурс] / В. Запорожан. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/Portal/all/herald/2002-01/3.htm>.

²⁸ Там само.